

Рыгор Крушына

...Паэт павінен быць упартым,
Шукаць нязьведаных дарог...

«З імкненьнем, з мэтай адзінай...»

У 1930 годзе ў Менску выйшаў калектыўны зборнік вершаў пад загалоўкам у духу таго часу — “Разгон”. Аўтарамі кніжачкі былі тры маладыя паэты: Вячаслаў Палескі, Сяргей Ракіта і Рыгор Крушына. Як быццам нехта прадбачлівы адмыслова сабраў гэтых трох маладых людзей у адзін калектыў. Тры паэты — тры розныя (і тыповыя) шляхі. Вячаслаў Станкевіч-Палескі пойдзе па чыноўнай лініі, даслужыцца да пасады старшыні Дзяржаўнага камітэту Савету Міністраў БССР па радыёвяшчанні і тэлебачанні, а ў энцыклапедыі пра яго напішуць, што ён — аўтар п’есаў “пра пасьляваеннае аднаўленьне народнай гаспадаркі, калектывізацыю і жыцьцё калгаснай вёскі”. Сяргей Ракіта (Законьнікаў) загіне на лесапавале ў ГУЛагу. Рыгор Казак падасца ў 1944 годзе на чужыну.

Рыгор Казак ішоў у літаратуру ў неспрыяльны для паэзіі час. У канцы 1920-х гэтаўшны меч навіс над Янкам Купалам, Уладзімірам Дубоўкам, Язэпам Пушчам... Многія паэты наступалі на горла ўласнай песьні пад ціскам партыйных інстанцыяў і “пралетарскае” літаратурнае крытыкі (часам гэтыя інстанцыі выступалі ў постаці крытыкаў кшталту Арэста Канакоціна

ці Аляксандра Сянкевіча). Кажучы словамі Антона Луцкевіча, “лішне сьцюдзёная атмасфера”, што панавала ў БССР, замарозіла такую кволую расьліну, як паэзія Уладзіміра Жылкі, змусіла ратавацца ўцёкамі Наталью Вішнеўскую і Алеся Вечара, асудзіла на маўчаньне Аркадзя Моркаўку...

У той час, як пачаўся першы пагром паэзіі (перш-наперш “Узвышша”), Рыгора Казака страхавала служба ў Чырвонай Арміі, якая была на пэўны час пасьведчаньнем аб палітычнай добранадзейнасьці. Праўда, за паэтам ужо вадзіўся грашок ён у канцы 1920-х належаў да футурыстаў, што пад кіраўніцтвам Паўлюка Шукайлы гуртаваліся ў “Беларускай літаратурна-мастацкай камуне”. Паўлюка ў 1930 годзе “органы” ўжо былі схапілі, але праз месяц выпусьцілі. Значыць, ягоная чарга яшчэ не настала, і Рыгор Казак мог з палёгкаю ўздыхнуць. Да таго ж былы футурыст пасьля калектыўнага “Разгону” выпусьціў самастойны і “правільны” зборнік “Паэзія чырвонаармейца” (1931) і ўвайшоў у “правільнае” “Беларускае літаратурнае аб’яднаньне Чырвонай Арміі і Флоту” (БелЛАСАФ)...

А што далей? Служба ў войску заканчваецца. У 1932 годзе Цэнтральны Камітэт УсеКП(б) распускае ўсе літаратурныя суполкі і загадвае ствараць Саюз савецкіх пісьменьнікаў. А неўзабаве пачынаецца другі пагром беларускай літаратуры. Як ні стараўся Алесь Каратай (ён жа Максім Лужанін) паказаць сваю ідэйнасьць, але яго, як і ўпартага Лукаша Калюгу, адправілі ў ссылку; схапілі, каб расстраляць, Алеся Салагуба... Дык што далей? Па-ранейшаму пісаць чырвонаармейскую паэзію ці, як патрабаваў крытык Уладзімір Сядура, усаўляць станаўленьне ў СССР новых вытворчых адносінаў, апісваць у рыфмаванках барацьбу за прамфінглан і тэмпы? А калі да гэтага душа не ляжыць? А калі хочацца пісаць пра “багну воч і вуснаў цеплыню”?

Пасталелы і начытаны Рыгор Казак, трэба думаць, ужо ведаў, што сутнасьць паэзіі – не ў зладзённых тэмах. Пішучы, Рыгор Казак, можна меркаваць, на той час ужо ўсьведоміў, што перш за ўсё ён лірык. Паэт, можна сказаць, пачынае жыць “з імкненьнем, з мэтай адзінай” — пісаць лірыку, але якраз гэтае імкненьне і гэтая мэта несьлі яму пагрозу, бо ў 1930-х гадах, гадах антыпаэзіі, “лірыка была гвалтам задушана” і — мала таго — “уважалася... ідэалагічна варожай”¹. Акрамя таго, Рыгор Казак заўсёды памятаў, што перад сваім маладнякоўствам, футурызмам і чырвонаармействам ён напісаў вельмі небясьпечны верш:

Ня сьпі, мой любы селянін!
Паўстань супраць чужой улады!
Паўстаньне — сродак твой адзін,
Ты роднай Бацькаўшчыны сын,
Сваіх ня згубіш пуцявін,
Дык не шукай чужой спагады!
За зброю! Бі! Хай гінуць гады!
Паўстань! Ня бойся і ня трусь!
Ратуйма нашу Беларусь!

І хоць аўтару гэтых радкоў у год іх напісаньня ня споўнілася і васьмнаццаці, верш быў небясьпечны для ўласнага жыцьця паэта. Рыгору Казаку маглі нагадаць, што па гучнай Лістападаўскай справе 1926 году праходзіў і ягоны брат Мікола.

У гэтых абставінах лепш было змоўкнуць. І Рыгор Казак падаўся ў стан калі ня змоўклых, дык аціхлых у 1930-х гадах паэтаў. Ён быў вымушаны займацца пераважна перакладамі².

Такая пазіцыя Рыгора Казака была самаю рацыянальнаю. На маўклівых (калі яны раней не зрабілі сабе гучнае імя) меней зьвяртаюць увагу. Увага, асабліва чэкісцкая, Рыгору Казаку была вельмі і вельмі непатрэбная.

¹ Тут і далей цытаты паводле кнігі: Крушына Р. Выбраныя творы. Укладаньне, прадмова і каментар М. Скоблы. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005.

² Гл.: Крушына Р. Выбраныя творы. С. 347.

Як бачым, у Савецкім Саюзе за Рыгорам Казаком заўсёды хадзіла бяда. Толькі перамена варункаў жыцця дала магчымасць яму рэалізавацца як паэту-лірыку. Забягаючы наперад, зазначу, што Рыгор Крушына (гэткі псеўданім Рыгор Казак абраў сабе ў 1941 годзе) пісаў і прозу, аднак ягоная проза дае магчымасць яшчэ лепей зразумець яго сапраўднае прызванне. З пісаных прозаю тэкстаў вылучым успаміны і лісты аўтара. Гэта сведчанні аб Лістападаўскай справе, аб літаратурным жыцці 1930-х, эмігранцкім жыцці.

На эміграцыі Рыгор Крушына выдаў восем паэтычных кніг. Назавем іх: “Лебедзь чорная” (1947), “Выбраныя творы” (1957), “Кальханка” (1953), “Вячорная лірыка” (1963), “Хвіліна роздуму” (1968), “Вясна ўвосень” (1972), “Дароп” (1974), “Сны і мары” (1975).

Паэт заспяваў сваім голасам. Мабыць, у ім назапасілася гэтулькі паэтычнай энергіі, што яна імкнулася выплеснуцца навуонкі. Калі я чытаю ягоную “Эротава скрыпку”, рыфмы, рытм, эўфанія верша прымушаюць мяне расцягваць словы, спяваць. І раптам я сустракаю штраф:

Любоўнай лірыкай сагрэты,
Прывычку дзіўную займеў:
Паэму лепшага паэты
Чытаў уголас, нарасьпеў.

Мусіць, аўтар “Эротавай скрыпкі” здагадваўся, што нехта будзе ледзь не спяваць ягоныя вершы, і вырашыў падлавіць чытача, уставіўшы гэтую штраф, нібыта і пра лірычнага героя пісаную.

Калі чытаеш “Кантату самотных”, міжволі згадваеш Купалаву паэму “Яна і я”: і там, і тут — паяднанасць вобразаў каханае Беларусі і каханае жанчыны.

І ці ведаў Васіль Сёмуха, калі браўся за пераклад Песьні песьням Саламона, што ў беларускай паэзіі ўжо ёсць перастварэнне гэтага геніяльнага твору?

Звяртаю ўвагу на даты: Песьня песьням загучала па-беларуску ў 1947-м, “Эротава скрыпка” — у 1948-м, “Кантата самотных” — у 1951-м, “Паэма пра вусны” — у 1955-м. Пра што тады пісалі беларускія савецкія і падсавецкія паэты? І хто гэта з іх мог напісаць нешта падобнае да цыклу “Вершы з Капры”?

Я раніцою ў белай вілі
Адчуў усё: і кветак пах,
І рыбы смак, што налавілі,
І сілу сьвежасці ў руках,

І кіпень песьні ў кіпарысе,
І ў сонным моры сонца ўсход...
Душа, жаданьням пакарыся,
Вядзі мяне ў блакітны грот.

На лёгкім чоўне з сіньярынай
Мы паплывем паўз берагі
З імкненнем, з мэтай адзінай,
Убачыць сеньня сьвет другі,

Прыгожы сьвет, гульні прыроды,
Пячору з казачным сьвятлом...

Такі чую голас тагачаснага савецкага крытыка: безьдэйнасьць, эстэцтва, буржуазнае разлажэнне...

Сказаць, што Рыгор Крушына — лірык¹, мала: ён — зратычны паэт. Ён адкрыта культываваў у нашай паэзіі зратычныя матывы, нягледзячы на кансерватызм ягоных

¹ Паэт выпрабуйваў сябе і ў эпічным жанры, але ягоная паэма “Калыханка” толькі падкрэслівае, што Рыгор Крушына — лірык.

чытачоў-эмігрантаў, якія вымагалі ад паэта грамадзянскіх матываў, і на рэдактараў эміграцыйных перыядычных выданняў, якія нават пераклад “Песьні песьням Саламона” не адважыліся надрукаваць (ці то эратызм іх палюхаў, ці то паэтава “адарванасць ад жыцця” абурала: якая там лірыка-эротыка, калі трэба з балшавізмам змагацца?).

Можна сьцьвярджаць, што Рыгор Крушына разьвіваў пачатае Максімам Багдановічам, у творчасьці якога эратычныя матывы займалі даволі важнае месца, і творы якога не заўсёды пускалі ў друк рэдактары нашаніўскае пары¹. Хоць і піша паэт пра свае “грэшныя вершы”, мы ўсё ж мусім адзначыць, што ягоны эратызм цнатлівы. Каханьне ў Рыгора Крушыны – катэгорыя эстэтычная, паэтычная і этычная. Каханьне за грошы паэт адпрочвае з парогу. Каханьне як секс (толькі як секс) яго таксама не натхняе: перш за ўсё павінны быць прыгажосць і ўзьнёсласьць — прыгажосць цела, прыгажосць і ўзьнёсласьць пачуцьця. Да тае адкрытасьці ў выказваньнях, якое дазволілі сабе паэты канца 1950-х (усломнім хоць бы сэнасацыйнае ў свой час Еўтушэнкава: “Кроватка была расстелена, А ты была растеряна...”), а таксама паэты пазьнейшага часу, Рыгор Крушына на даходзіць, затое ён мог уразіць нечаканым вобразам-параўнаньнем:

Не трывожце маю маладую спакусамі,
Не чапайце рукамі, паглядам, замоваю.
Гэта я маю права гарачымі вуснамі
Пражыць ейнае цела пружкое, вясновае.

І гарэць у натхненьні ад палкага дотыку,
Аднаўляць маладосьці забытую драму...
Я іду, перахмелены мёдам эротыкі,
Праз дзявочае сэрца — праз Вострую Брану.

Кажучы пра эратычныя матывы ў творчасьці Рыгора Крушыны, абавязкова неабходна зацяміць, што эрас у яго мае дваістую прыроду. Гэта яшчэ і патрыятычны эрас, пра які Антон Адамовіч пісаў у сваёй працы пра Алеся Салаўя². І ў гэтым паэт працягвае запачаткаванае Янкам Купалам (вышэй я ўжо адзначыў, што ў “Кантаце самотных”, як і ў Купалавай паэме “Яна і я”, відавочная паяднанасьць вобразаў каханае Беларусі і каханае жанчыны). Публіцыстычна-патрыятычных рыфмаванак у Рыгора Крушыны няма: ягоны патрыятызм інтымны.

Каб завершыць тэму пераемнасьці, неабходна сказаць, што Рыгор Крушына ідзе ўслед за Максімам Багдановічам і тады, калі прышчэпляе беларускай паэзіі новыя паэтычныя формы, новыя жанры. У зборніку “Сны і мары” за “Санетам” ідзе “Трыялет”, за ім — “Трыялет рапалічны”, “Віланэль”, “Канцона”, “Рандо”, “Актава”, “Секстына”, “Японскія танкі”, “Хай-кай: паўтанкі”, “Газеля”, “Паліндром”, “Тэрцыны”, “Туюгі”...

Паэзія ў БССР, сама таго не ўсьведамляючы, шмат у чым даганяла гэтага эмігранта. Пасьля таго, як паднялася “жалезная заслона”, і паэзія Рыгора Крушыны вярнулася на Бацькаўшчыну, гісторыкам літаратуры рад-няволя даводзіцца перапісваць напісанае імі ў савецкі час і прызнаваць прыярытэт паэта як аўтара першых беларускіх віланэлі, паліндромаў, туюгаў...

...Усьцешна, што Крушынава паэзія трывала ўваходзіць у літаратурны абыходак на Бацькаўшчыне. Два гады таму ў серыі “Беларускі кнігазбор” выйшла кніга выбраных твораў. А напярэдадні стагоддзя паэта (нарадзіўся ён 3 сьнежня 1907 года ў вёсцы Бязьверхавічы на Случчыне) “Белкнігазбор” парадзе айчынных аматараў краснага пісьменства новай кнігай Рыгора Крушыны “Кантата самотных”. Прапануем чытачам “Дзеяслова” вершы з будучага выдання.

Анатоль СІДАРЭВІЧ.

¹Публікуючы ў 1933 годзе Багдановічаў пераклад верша Поля Верлена “Ракаўкі”, адзін з рэдактараў “Нашай Нівы” Антон Луцкевіч прызнаваўся, што гэты пераклад “не пайшоў у друк у “Н. Н.” з увагі на свой эратычны змест”.

²Гл.: Так п’яў Салавей // Адамовіч Ант. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск: Колас, 2005.

Рыгор Крушына

У жорнах жарсьці

ЛЯ ВОГНІШЧА

Заярчэла над смольнай лучынаю
І аблічча тваё расьцьвіло.
Наш агонь дагарэў за лагчынаю,
Толькі ў попеле дрэмле цяпло.

Гэты жар я далонямі голымі
Прыгарну, вецер сьвежы разьдзьме.
Пырскую зьнічкі ўваскрослага полымя
І пагаснуць высока у цьме.

І лясным зачарованым возерам
Мне прымрояцца вочы твае.
Іскры сьмеху красаеш ты позіркам,
З гэтых іскраў пажар паўстае.

1944

ЛІРЫЧНЫЯ МІНІАЦЮРЫ

Засьпявай, мой няведамы лёс!
Ці ў сьвятле, ці пад чорнымі хмарами —
Твая песьня мяне аж да сьлёз
Закалыша пяшчотнымі марамі.

І пачуцьці ў халодных мурах
Не зачыхнуць, як вязьні за кратамі.
Панясу іх на мяккі мурог,
Над каханай рассыплю каратамі.

*

Сінім сокам крушыны
Я пяро напяю.
Сьвет настраюў няспынны
У радках напяю.

Загамоняць з бачыны
Краскі, Сёмуха, май,
Вобраз мілай дзяўчыны
І мой песенны край.

*

Пахне сьвежаю ракітаю
Кошык з выгнутымі рэбрынамі.

Вочкі ніцямі абвітыя
Залатымі і сярэбранымі.

Дужка беленькая, гладкая
Стужкай-стружкай упрыгожаная.
Падарунак будзе згадкаю
Ўсхваляванаю, ўстрывожанаю.

Бо як пойдзе любка з кошыкам
Ў лес па ягады, засмучаная, —
Адгукнецца песня пошчакам,
Што дзяўчына ўжо заручаная.

*

Добра нам куцьцю таўчы,
У мяжджэрык сыпаць мак,
І на медным таўкачы
Адчуваць салодкі смак.

Сьмейся, любая! Бяры
З песьняй жменю відука!
Будзем церці ў макатры
Да нацёку малака...

* * *

Лія, мілая Лія!
Імя чуючы ейнае,
Жарам жарсьці вулканіў
І, лагодна-лілейнае,
Вычуваў на зямлі я
Лета нашых спатканьняў.

Лёсам выбіты з рэек,
Жыў я снамі ружовымі:
Рым, вячорныя зоры...
Лія прыйдзе і словамі
Мае думкі сагрэе
І натчэ мне узоры

На Эротавах кроснах.
Сьмех вачыма расплёскае
З жыцьцярадаснай мэтай.
Што Венера Мілоская!
Формаў пышных, зайздросных
Я ня бачу, а ў гэтай —

Грудзі — горад ім цесны!
Бранзалетная талія,
Буйнакруглыя бёдры!
І дала ёй Італія
У пасаг свае песьні —
Дар багаты і шчодры.

І такое багацьце
Не схаваеш у хаце,
Яго й злодзей ня ўкрадзе.

Выйдзе Лія княгіняй
На тэрасу ў азаліях,
На ўвесь сад засьпявае...
Ружы людзі зразалі...
А крушына ня гіне —
Круглы год веснавая!

* * *

Новыя песьні
Пра старое каханьне.
Зноў напрудвесьні
Неспакой і шуканьне...

Што непакоіць,
І чаго я шукаю?
Хочацца мроіць
Харакствам майго Краю.

Можа, я слова
Знайду ў гучнаграньні?
Родная мова
Найбліжэй у каханьні.

З добрай сяброўкай
Настальгію завершым
Чыстай рыфмоўкай,
Цёпларадасным вершам.

А напрудвесьні —
І ўспамін, і ўздыханьне...
Новыя песьні
Пра старое каханьне.

* * *

Белая пена, чорны пясок,
 Берага чорная лінія.
 Спрут выпускаў фіялетава сок,
 Хвалі выносяцца сінія.

Мыецца ў хвалях сонечны дыск.
 Мора пад вечар ліловае.
 Чуе салёны брызавы ціск
 Сэрца тваё матылёвае.

Зноў ты каштуеш чэрствы кусок.
 Чэрствая, злая апінія:
 Белая пена, чорны пясок,
 Берага чорная лінія.

1977, Тэнэрыфэ

* * *

Песьні з полымем прынёс,
 Я ў палоне музыкі.
 Палыновым стаўся лёс,
 Шлях — далёкі, вузкі.

Гэты шлях мяне вядзе
 На прасторы ярыцы,
 Дзе ня ўстане цень нідзе
 Ў чорнай марынарцы.

Маладосьць тваю спаю
 Стужкай каляроваю.
 Я з крыніцы радасьць п'ю
 За тваё здароўе.

Хай любоў расьце бяз меж.
 Шмат аб чым гаворачы.
 Прыгадаю — ты расьцеш
 Велічна і творча.

Ты — жывая сіла слоў,
 Ты ня чуеш старасьці.
 Тваё сэрца я змалоў
 У жарновах жарсьці.

1957

* * *

Ты са мной
Пад сьцягам маладосьці.
І настрой
Прыходзіць іншы ў госьці.
І зіма
Мне казначай здаецца.
Нездарма
Так сэрца моцна б'ецца.
Сьвет ускрос.
Пачуцьцяў моцны выбух.
Мне мароз
Кладзе узор на шыбах:
Бэзу цьвет
І папараці кветкі...
Твой партрэт
І родныя палеткі,
І чыя
Надзея сьпеліць зоры —
Бачу я
У вытканым узоры.

1958

* * *

Летніх пешчаў мы больш не паўторым.
Плача сад за вакном заімглёным.
Патануў у кілішку твой сорам —
Ледзь уккрытыя грудзі нейлонам.

Ты мне мовай дзіцячай гаворыш,
Выпінаешся ценькім чаротам.
А каханьне тваё — як заморыш
Паўгалодны, з разьзяўленым ротам.

Пі і сьмейся! Скачы, кукарача!
Крочыць старасьць —
што маеш на мысьлі?
Сьмех твой сыплецца з торбы жабрачай,
Перасьпелыя яблыкі зьвісьлі.

1959

ДРУГАЯ ЛЮБАЯ

Я з табой спаткацца рады,
Зноў зьмяняецца настрой.

Ты ня бойся ўяўнай здрады,
Што сябрую я з другой.
Ціха мне яна сьпявае
Да глыбокае начы.
Як няма яе — шукаю,
Часам на тваім плячы.
З ёй сьмяюся і смуткую
І ўзьнімаю галаву.
Ведай — любую другую
Я Паэзіяй заву.

ВАРЫЯНТЫ

1

Мне гаварыў аскет-манах:
— Каханьне ў песьнях — гэта крах.
А на зямлі, ў жыцьці яно —
Бадай, як хмельнае віно.
Ды толькі дзеўкі — грэх адзін...
Таму я п'ю бенедыкцін.

2

Мне гаварыў аскет-манах:
— Ёсьць сіла мудрасьці... ах... ах...
Ды ёсьць спакуса сатаны —
Жанчыны цесныя штаны
Надзелі, быццам бы па модзе,
Але — на зьдзек сваёй прыродзе.

1960

* * *

На пляжы Еваў сузіраць —
Душы салодкая вячэра.
Яны ўвайшлі ў маю пастаць
Анёламі Фалі-Бартэра.

І я прымушаны маўчаць,
Бо хараство зазіхацела,
Лягло пяшчотай, як пячаць,
На моцна ўзрушанае цела.

Ажно старых даймае злосьць.
З пагардай позірк лэдзі кіне
На той натоўп, дзе маладосьць
Апранута адно ў бікіні.

* * *

Спазнаў я мастацтва ня ў школе,
Мне пелі лясы і лугі.
Прыносіла мне навакольле
Спакой і настрой неблагі.

Мой дзень неспакойны, палётны! —
Гаворыць людская пастаць.
Дарогі мне сьцелюць палотны,
І вобразы могуць паўстаць.

Я маю характар вясёлы
І памяць — як вузел тугі.
А ўспомню палескія сёлы —
Ніяк не пазбыцца тугі.

ДЗЕД МАРОЗ

Ён праходзіць ля ракі,
Дзе зімуюць ракі.
Распусьціў на ўсе бакі
Бараду і бакі.

Барадой сівой трасе
І пры сьнежнай трасе
Точыць голкі на расе,
Сам у белай расе.

1977

* * *

Паэт павінен быць упартым,
Шукаць нязьведаных дарог.
Сказаць, як Цэзар, ды ня жартам:
“Прышоў, убачыў, перамог!”

1977